

เสวนาทางวิชาการ หัวข้อ “วิถีชุมชน คนคลองบางหลวง” ในงานเปิดบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา รัชกาล

วัฒนธรรมครั้งที่ ๑๔ ณ บ้านเอะนาค

วันที่ ๒๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๔ เวลา ๑๕.๐๐-๑๘.๐๐ น.

วิทยากรประกอบด้วย คุณธีระนันท์ ช่างพิชิต, คุณวราห์ โรจนวิภาต,

อาจารย์อุรา สุนทรสารทูล และอาจารย์สมบัติ พลายน้อย

คุณธีระนันท์ : ตามประวัติทราบมาว่า บ้านของคุณลุงวราห์อยู่บริเวณปากคลองบางไส้ไก่ ซึ่งคลองบางไส้ไก่ อยู่ด้านหลังของพื้นที่เสวนา ห่างจากที่นั่งคุยกันประมาณ ๒๐ เมตร โดยคลองนี้จะไปบรรจบกับคลองบางหลวง ห่างจากสถานที่เสวนาประมาณ ๒๐๐ เมตร ดังนั้น การพูดคุยถึงเรื่องชุมชนคนคลองบางหลวง ต่างฝ่ายต่างเกิดในมิติที่แตกต่างกัน ส่วนผมเกิดคลองวัดคอกไม้ เป็นคลองสาขาของคลองบางหลวง สมัยก่อนเรียกว่า “ขนอนบางหลวง” จึงอยากให้คุณวราห์และท่านอื่นๆได้แนะนำ เพราะโดยประวัติของวิทยากรแต่ละท่านจะมีภูมิรู้ในถิ่นที่เกิดนี้อยู่แล้ว เช่น ทำไมคุณลุงอุราจึงไปเกิดที่ลุ่มน้ำนครชัยศรี จึงขอเรียนถามคุณลุงอุราว่า ทำไมจึงไปเกิดที่ลุ่มน้ำนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม?

อาจารย์อุรา : ผมไปอยู่ที่อำเภอสามพราน เพราะบิดาเป็นนายอำเภอ ผมจึงไปเกิดที่นั่น จึงไม่ค่อยรู้เรื่องอะไร มาก เพราะยังเด็กอยู่ พ่อจึงย้ายไปเป็นนายอำเภอเรื่อยๆ สุดท้ายใกล้ที่จะเกษียรก็ไปเป็นข้าหลวงที่นครปฐม

คุณธีระนันท์ : คุณอุราก็เลยได้มีโอกาสรู้จักบ้านเมืองในหลายๆมุม และได้รู้จักลุ่มน้ำของบ้านเมืองเราในหลากหลายด้านด้วย

อาจารย์อุรา : ถือได้ว่าเป็นบุญที่ได้เห็นสภาพของธรรมชาติในที่ต่างกัน ทั้งเป็นภูเขา แม่น้ำลำคลอง เป็นที่ราบ เป็นที่ทำนากันมากมายของชาวบ้าน ได้เป็นกำไรของชีวิต

คุณธีระนันท์ : ต้องบอกว่าในรอบพรรษาชีวิตของคุณลุงวัย ๘๕ ปี ได้เห็นการเปลี่ยนแปลงชีวิตของลุ่มน้ำมา มากทีเดียว

อาจารย์อุรา : ถ้าถามผมอย่างนี้ ผมว่าเปลี่ยนแปลงมากเหลือเกิน ตอนนี้อายุ ๘๕ ปีแล้ว ตอนนี้อยู่เปลี่ยนแปลงไปมาก ที่ผมเคยเห็นว่าเป็นชีวิตที่มีความสุขอยู่ในตอนเป็นเด็ก ต่อมาเรียนในระดับมัธยมศึกษาและเข้ามหาวิทยาลัย กล้าบอกเลยว่ามองไปทางไหนมีแต่ความสุขทั้งนั้น ผู้คนเหมือนเป็นพี่น้องกันทั้งนั้น ตอนเข้า

มหาวิทยาลัยเป็นโรคหิวตกระโคร ถ้าเพื่อนไม่พาผมไปเข้าโรงพยาบาล ป่านนี้ผมก็ตายไปแล้ว ทั้งที่เพื่อนก็ไม่ได้สนิทมาก แต่เค้ามีเมตตา สังคมก็รักใคร่กันมากกว่าปัจจุบัน ต่างคนต่างอยู่ในปัจจุบันมันกลายเป็นวัฒนธรรมไปแล้วสำหรับปัจจุบัน เรื่องการเอารัดเอาเปรียบกันก็มีมากมาย แต่คงไม่สามารถย้อนไปในเวลานั้นได้อีกแล้ว

คุณธีระนันท์ : อันนี้เป็นเฉพาะเริ่มต้นที่คุณลุงบอกว่ามีความสุขในสมัยเด็ก แต่คนในปัจจุบันเห็นน้ำเห็นท่าแล้วกลัวกันไปหมด แล้วจะมาขยายความกันอีกครั้ง ต่อมาจะแนะนำกับปราชญ์ท้องถิ่นและเป็นศิลปินแห่งชาติ อาจารย์สมบัติ พลายน้อย หรือ ส.พลายน้อย อยากจะให้ท่านเล่าว่าทำไมถึงไปเกิดที่แขวงกรุงเก่า แล้วเกี่ยวข้องกับแม่น้ำที่สำคัญ คือ แม่น้ำเจ้าพระยาด้วย?

อาจารย์สมบัติ : ความจริงผมเป็นคนหลายแม่น้ำนะ คือพ่อผมนี้อยู่เมืองสิงห์ คือ แม่น้ำน้อย แม่ผมเป็นคนเพชรบุรี บ้านแหลม เป็นน้ำเค็ม แต่ผมไปเกิดแม่น้ำป่าสัก อยู่ชานเมือง เรื่องแม่น้ำจึงติดอยู่ในสมอง เพราะชีวิตของผมตอนเด็กเกิดในเรือ เมื่อเกิดในเรือก็คล้ายกับว่าเกิดในน้ำ ชีวิตจึงต้องผจญกับพวกนี้มาเยอะ เพราะว่าอาชีพตอนเด็กๆต้องติดเรือมาซื้อเกลือที่บางบ่อ มันหนักลองไม่พ่น พี่น้องไปด้วยกันหมด โตขึ้นมาหลังจากไม่ทราบว่าคุณนึกว่าเป็นคนแม่น้ำ เค้าให้ไปเขียนเรื่องแม่น้ำลาคลอง การที่อยู่ริมแม่น้ำลาคลองทำให้เห็นวัฒนธรรมของชาวเรือมากมาย ทำให้รู้วัฒนธรรมของน้ำ เพราะน้ำเค้ามีวัฒนธรรม มีกำหนดกฎเกณฑ์อยู่ในตัว คือจะมาเมื่อไหร่ไปเมื่อไหร่เค้ามีกำหนดกฎเกณฑ์ ในแบบเรียนสมัยก่อนเค้าจึงมีบอกว่าเดือนนั้นจะหน้าร้อน หน้าฝน หน้าหนาว สมัยนี้ผมไม่รู้ว่ากำหนดไว้ได้หรือเปล่า เพราะมันเปลี่ยนไปหมดแล้ว ในสมัยโบราณชีวิตผม น้ำจะเริ่มมา เค้าเรียก “น้ำหลากหรือน้ำเหนือ” จะมาประมาณเดือน ๘ เดือน ๙ เดือน ๑๐ อยู่เกณฑ์นี้ พอถึงเวลาจะมาเรื่อยๆ ไม่กระโชกโชกฮาก คือ มาเรื่อยๆ อย่างที่บอกว่ามาช่วงสำคัญคือ เดือน ๑๑ กับ ๑๒ ที่เรียกว่า “เดือน ๑๑ น้ำนอง เดือน ๑๒ น้ำทรง” หมายถึงว่า น้ำจะมาเดือน ๑๑ เรียกว่า “น้ำเข้าทุ่ง” พอเดือน ๑๒ น้ำหยุดแล้ว จนถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ น้ำหยุดนิ่งเลย ให้พายเรือไปตักน้ำกลางคลอง เอาไปดื่มไปกินเป็นสิริมงคล ตามความเชื่อของคน มันก็เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับน้ำเหมือนกัน พอเลยเดือน ๑๒ ไปแล้ว คือเดือนอ้ายเดือนยี่ น้ำจะลงทันที ไม่เหมือนสมัยนี้ ดังนั้น สมัยโบราณน้ำจะอยู่แค่ ๑ เดือน ผมว่าเป็นระเบียบ

คุณธีระนันท์ : ตรงนี้น่าสนใจนะครับที่อาจารย์สมบัติบอกว่า อันนี้เป็นวัฒนธรรมน้ำ คือ น้ำก็มีวัฒนธรรมของตัวเอง ธรรมชาติคือความจริงที่ต้องปรากฏ เป็นได้ไหมว่าที่บอกว่า “เดือน ๑๑ น้ำนอง เดือน ๑๒ น้ำทรง” พอเดือนอ้ายเดือนยี่น้ำก็รั่วไหลลง เป็นไปไม่ได้ไหมว่ารัฐบาลนับเดือนผิด แล้วคิดเพียงว่าเอาน้ำท่วมอยู่ ต่อมาคือ พี่

วราห์ ที่บอกว่าเป็นลูกคลองบางหลวงมาแต่กำเนิด ได้ไปอ่านประวัติมาว่าบิดาของท่านคือขุนสง่าบุรี เป็นคนปากคลองบางไส้ไก่ จึงอยากให้พี่วราห์เล่าว่าทำไมถึงเกิดที่นี่ และมีความสัมพันธ์ขนาดไหน? อยากให้เล่าให้หลายนๆ ฟัง

คุณลุงวราห์ : ตัวผมเองเกิดที่ปากคลองบางไส้ไก่ อยู่ที่นั่นตลอดเวลา แต่เกิดจริงๆ ที่พระนคร โรงพยาบาลวชิระ

คุณธีระนันท์ : ทันสมัยนะครับเกิดโรงพยาบาล

คุณลุงวราห์ : เพราะสมัยนั้นโรงพยาบาลใหญ่ๆ มีที่โรงพยาบาลศิริราชกับวชิระเท่านั้น แต่ตระกูลดั้งเดิมของผมเป็นคนอยุธยาจริงๆ พวกผมเป็นมอญที่อพยพติดตามพระนเรศวรเข้ามาจริงๆ ที่แรกอยู่วัดขุนแสน ต่อมาอยู่วัดเชิงท่า ระหว่างวัดไทยทาวาส ตั้งแต่ตอนกรุงแตกอยู่ตรงนั้น แล้วต้นตระกูลคือ พระยาราชวังเมืองฉาย เป็นเจ้ากรมช่างต้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ตอนหลังลูกหลานกระจัดกระจายกันเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ คุณปู่ผมมาอยู่กรุงเทพฯ คุณพ่อก็มาอยู่กรุงเทพฯ หหมด เลยกลายเป็นชาวกรุงเทพฯ ไป คุณพ่อผมรับราชการมาอยู่ที่ปากคลองบางไส้ไก่ เพราะที่บ้านผมเคยเป็นอำเภอบางกอกใหญ่มาก่อน ตอนหลังเค้ายุบอำเภอไปไว้ที่วัดหงส์ แล้วย้ายไปแถบตลาดพลู ตรงนี้ที่ว่างอยู่เป็นกิ่งอำเภอบุปผาราม ยุบเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๗๐ คุณพ่อเป็นนายอำเภอที่นี่ แล้วก็ซื้อบ้านจากทางราชการไว้ ผมจึงเกิดที่นี่มาตลอด แม้กระทั่งมามีสงครามน้ำท่วม ผมก็อยู่ที่นี่มาตลอด ไม่ได้ย้ายไปไหนเลย

คุณธีระนันท์ : ฟังแล้วน่าสนใจที่ว่า ปัจจุบันเท่ากับว่าพี่วราห์เป็นเจ้าของอำเภอ เพราะอยู่บ้านที่เป็นอำเภอเก่า

คุณลุงวราห์ : บ้านเราซื้อไว้ถูกมาก บ้านผมตึกหลังละ ๑๖๐ บาท

คุณธีระนันท์ : หลานๆ คนไหนอยากจะรู้จักกับบ้านของคุณลุงวราห์บ้างครับ ราคา ๑๖๐ บาท อยู่ห่างจากตรงที่เรานั่ง ๒๐๐ เมตร เป็นกิ่งอำเภอบุปผาราม หลานๆ ที่ฟังอยู่ ใครรู้บ้างว่าที่ลุงวราห์บอกว่า “กรุงแตก” เนี่ยเป็นกรุงอะไร เราจะได้เข้าใจร่วมกัน เชื้อใหม่วันนี้ประสบการณ์ผู้ใหญ่ทั้งสามท่านรวมกัน มากกว่ากรุงรัตนโกสินทร์.. ถือว่าที่เฉพาะกรณีนี้ ทำให้เราเข้าใจภูมิหลังของกลุ่มน้ำ คือ แม่น้ำนครชัยศรี แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำเพชรบุรี แม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม ตรงส่วนนี้น่าจะมีสิ่งสวยงามๆ ให้ชม คือ หุ่นละครเล็ก เพราะว่าใช้ชื่อว่าหุ่นละครเล็กบางหลวง คณะก้านาย น่าสนใจมากนะครับ เพราะว่าแต่เดิมอยากจะรู้ว่าหุ่นละครเล็กเคยอยู่ในสังคมเรามากน้อยขนาดไหน ไม่ทราบว่าคุณวราห์เคยดูหุ่นละครเล็กไหมครับ?

คุณลุงวราห์ : เคยครับ คุณมาหลายคนละ คณะนายแกล่ สรรพวานิชย์ก็ดู ถ้าเป็นหุ่นกระบอกก็ดูคณะนายเป็ยก ประเสริฐกุล แต่ความจริงหุ่นกระบอกเนี่ย พวกผมเป็นต้นกำเนิดหุ่นกระบอกของกรุงเทพฯ คือ หม่อมราชวงศ์เถาะ ตาของผมเป็นลูกของหม่อมราชวงศ์เถาะ เป็นหุ่นโรงแรกของกรุงเทพฯ หุ่นกระบอกมีกำเนิดมาจากหุ่นจีน สมเด็จพระยาตากษัตริย์ทรงท่านไปตรวจราชการที่จีน ท่านก็เอาหม่อมเจ้าอิทธิดำรง หม่อมราชวงศ์เถาะท่านเป็นหมวดเล็กของกรมพระยาตากษัตริย์ ท่านก็เอาไปด้วย ก็ไปเอาหุ่นละครเล็กมาจากจีน คุณเถาะท่านอยากเล่นหุ่น ท่านก็เลยขอยุทธจากกรมพระยาตากษัตริย์มาตั้งคณะหุ่น ก็เลยเรียกว่า “หุ่นคุณเถาะ” ภรรยาท่านชื่อ “ทิพย์” ก็เลยเรียก “คุณทิพย์คุณเถาะ” ผมเคยถามยายว่า คุณทิพย์เป็นหม่อมราชวงศ์ไหม ท่านบอกว่าไม่ได้ เป็น นั่นเป็นหุ่นในสมัยรัชกาลที่ ๕

คุณธีระนันท์ : แล้วคุณลุงอุราละครับเคยชมหุ่นละครเล็กไหม? (เคย) ต้องเป็นหุ่นละครเล็กที่สวนลุมไนท์บราซาร์แน่เลย คือหุ่นอีกคณะหนึ่งที่ทำให้ในสังคมได้รู้จักหุ่นละครเล็ก แล้วหุ่นกระบอกต่างจากหุ่นละครเล็กอย่างไร?

คุณลุงวราห์ : หุ่นกระบอกตัวใช้กระบอกเป็นแกนเซ็ด มีตะเกียบสองอัน มือที่จับกระบอกเป็นกระบอก เลยเรียกว่า “หุ่นกระบอก” ถ้าหุ่นกระบอกจะราคาแพงกว่าหุ่นอื่น เพราะมันใช้สองมือ มือมันก็ลอยไปลอยมา ส่วนหุ่นละครเล็กต้องเซ็ดถึง ๒ คน ๒ คน ตอนหลังเค้าตั้งมานไม่ให้เห็นคนเซ็ด แต่ตอนหลังรู้สึกว่าคุณเถาะอยากแสดงให้เห็นว่าการเซ็ดเป็นอย่างไร จึงเปิดหมุดอย่างในปัจจุบัน

คุณธีระนันท์ : เดี่ยวเราลองดูของบ้านเรา ใช้คำว่า “บ้านเรา” คือ คลองบางหลวง หุ่นละครเล็กคลองบางหลวง คณะนาย นำสนใจว่ามีความเป็นมาอย่างไร แตกต่างจากหุ่นคุณทิพย์คุณเถาะมากน้อยประการใด เดี่ยวจะมาคุยเรื่องวิถีชุมชนคนคลองบางหลวงกันอีกครั้งหนึ่ง เชิญครับ

อาจารย์สมบัติ : คือที่แรกผมไม่เคยเห็นรูปครูแกล่ว่าเป็นอย่างไรเลย ผมเลยขอเค้าคัดลอกรูปจากหนังสืองานศพไป ก็เลยแพร่หลายเรื่อยไป เป็นรูปที่หน้าโรงละครนั่นแหละ ที่มีเมืองกะโล่ มาจากหนังสืองานศพ

คุณธีระนันท์ : คุณลุงไปพบจากหนังสืองานศพ งานศพของครูแกล่หรือของใครครับ?

อาจารย์สมบัติ : ของครูแกล่ครับ

คุณธีระนันท์ : หลายปีหรือยังครับ?

อาจารย์สมบัติ : นานแล้ว ผมออกจากงานมาตั้งหลายสิบปีแล้ว ๒๐ กว่าปี ๔๐ ปีได้

คุณธีระนันท์ : ทำให้สังคมได้รู้จักรูปของครูแกด สรรพวานิชย์ ตอนนี่กลับมาที่เสวนาวิถีชุมชน คนคลองบางหลวง ถามพี่วราห์ว่า หุ่นของคุณแกะคุณทิพย์ กับหุ่นละครเล็กคลองบางหลวง เป็นอย่างไรบ้าง?

คุณลุงวราห์ : หุ่นกระบอกกับหุ่นละครเล็กไม่เหมือนกัน หุ่นละครเล็กจะมีแขนมีขา ส่วนหุ่นกระบอกจะเหมือนตุ๊กตาลีเลียม มีตีนตรงมุ่มมุ่ม มีมือแต่ละข้าง แต่ถ้าเป็นตัวพระมือขวาจะกำเพื่อเสียบอาวุธ มือซ้ายมีลักษณะอีกอย่าง ตัวนางก็สองมือ ยักย้ายทำรำกันตามเรื่อง หุ่นอีกคณะหนึ่งที่ผมรู้จัก เป็นญาติกันคือ หุ่นจางวางต่อ ณ ป้อมเพชร พวก ณ ป้อมเพชรเล่นควบคู่มากับหุ่นคุณแกะ หม่อมราชวงศ์แกะท่านเชิดหุ่นเป็นแต่บางคนไปเขียนว่าท่านเชิดไม่ได้ แต่ความจริงท่านเชิดได้ ส่วนจางวางต่อท่านเชิดไม่ได้ แต่ท่านมีเงิน เวลาออกไปเล่นหุ่นท่านจะให้ภรรยาไป คนตรีต่างๆท่านสร้างเอง จางวางต่อความจริงท่านมีญาติอยู่ข้างหน้า คือ เจ้าจอมมารคามาลัย เป็นป้าของจางวางต่อ เอาจางวางต่อ ไปเลี้ยงตั้งแต่เล็กๆ มีลูกมา คือ พระองค์เจ้าดวงประภาพล และสุดาสวรรค์ แล้วไม่ได้แต่งงาน ทรัพย์สมบัติทั้งหลายตกเป็นของจางวางต่อทั้งหมด จางวางต่อลูกชายคือ “ขุนนาถวิกร” มาแต่งงานกับพวกตระกูลของผม ลูกสาวแก่ไปแต่งงานกับพวกวีระไวทยะ หุ่นทั้งหมดเค้าขายไปให้กับคุณไพศาล ที่อยู่สำนักพิมพ์ยูวูค คุณจักรพันธ์เค้าโทรมาวิจัยหุ่น ผมเลยแนะนำให้เค้าไปดูหุ่นจางวางต่อ ผมรู้แล้วว่าเค้าไม่ซื้อหรอกหุ่น บอกขายตั้ง ๘ หมื่น เสือแสลงมือ ไม้อยู่ครบ ตอนหลังเหลือแต่หัว เลขายไป ๒ แสน พวกที่ผมพาไปเค้ายังกลัวว่าเจ้าของจะไม่ขาย เพราะตอนที่ขายหุ่นขายไม่ออก บอกว่าคุณปู่คงหวงเลขขายไม่ออก แต่สุดท้ายก็ขายได้

คุณธีระนันท์ : ต้องบอกกับน้องๆคณะหุ่นละครเล็กว่า ถ้าอยากได้ประวัติศาสตร์บุคคลเกี่ยวกับหุ่นละครเล็กก็ดี หุ่นกระบอกก็ดี นี่ตัวขงเลย เป็นแหล่งข้อมูลที่ยังมีชีวิตชีวาที่ยังให้มูลกับเราได้ นี่ขนาดคุณลุงวราห์อยู่คลองบางไส้ไก่ ห่างจากที่นี่ประมาณ ๒๐๐ เมตรเองนะครับ ปรากฏว่ารู้จักเรื่องราวที่น่าสนใจ เรากลับมาพูดเกี่ยวกับวิถีชุมชนคนคลองบางหลวง เลยต้องตั้งคำถามกับคุณอูราว่า ผมเคยอ่านวรรณกรรมบางฉบับที่สุนทรภู่กล่าว “ถึงคลองหลวงล่องเข้าคลองเล็ก ล้วนบ้านเจ้าชายหม้อยู่อีกโข” ตรงนี้ผมสงสัยเบื้องต้นว่า ตกลงคลองบางหลวงอยู่บริเวณไหน ทำไมถึงเรียกว่าคลองบางหลวง? จึงอยากถามคุณลุงอูราในฐานะที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ในย่านนี้พอสมควร คำว่า “คลองบางหลวง” น่าจะมีขึ้นเมื่อไหร่ และบริเวณไหนถึงเรียกว่า “คลองบางหลวง”?

คุณลุงอูรา : ที่ถามคำตอบเนี่ย เดี๋ยวให้คุณวราห์ตอบ แต่ผมมีความเห็นดีกว่า อยากจะเห็นว่า ที่แสดงหุ่น ผมระลึกถึงว่าผมเคยไปเขมรกับคุณธีระนันท์ไปนครธม นครวัด ทำทางที่สลักหินกับทำทางหุ่นมีความละม้ายคล้ายคลึง แต่มีความรุนแรงอ่อนโยนต่างกัน ที่นี้ผมมีโอกาสดูไปเมืองแขกที่อินเดีย ไปดูการแสดงยาตรา

เค้าเรียกว่า “ชาตรา” เป็นการแสดงคล้ายๆกับ จะเป็นโจนก็ไม่ใช่เป็นโจน ออกท่าทางทำนองเดียวกัน แต่มีความรุนแรงมากกว่า บ้านเราจะออกไปในทางอ่อนหวาน ของเค้าแข็งแรงมากกว่า ผมจึงคิดเอาเองว่า การสืบทอดกันมาทางอิทธิพลชาว จนถึงเขมร แล้วมาที่เราเนี่ย ความแตกต่างจากนิสัยของคนไทยได้ปรากฏ

คุณธีระนันท์ : เวลาคุณลุงบอกว่าไปนครวัด ผมนึกถึงนางอัปสรตัวเดียว ตัวอื่นนึกไม่ค่อยออก เป็นยังไงบ้างครับเรื่องของวัฒนธรรมผสม?

คุณลุงอุรา : การแสดงออกที่เห็นชัดของแขกแสดงออกจริงๆ ของเรายังนุ่มนวลกว่า ของเขมรก็มีทำนองนั้น

คุณธีระนันท์ : นี่แสดงว่าเป็นวัฒนธรรมร่วม ไทยเขมร สยามเขมร มีวัฒนธรรมร่วมกัน สายเดียวกัน

คุณลุงอุรา : ทางการคมนาคมค้าขายมาสายเดียวกัน ที่นี่ อาจารย์สมบัติบอกว่าแม่น้ำมีวัฒนธรรมของแม่น้ำ ผมเชื่ออาจารย์อย่างมาก มีคำที่เรานำมาใช้คือ “ภูมิวัฒนธรรม” อีกคำคือ “นิเวศวัฒนธรรม” แต่สองคำนี้ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “River line” คือ ชุมชนสองฝั่งคลอง ตลอดจนธรรมชาติที่จะกลมกลืนกันสำหรับผู้อยู่อาศัย มีลักษณะเฉพาะอย่างคลองบางหลวงที่พูดถึง เดิมมีลักษณะเฉพาะว่าเค้าอยู่กินกันอย่างไร มีการติดต่อสังคมกันอย่างไร เป็นเรื่องเฉพาะที่น่าสนใจ แต่ลักษณะนั้นสลายไปหมดแล้ว จะเรื่องที่เป็นวัตถุ ดังนั้น จะพาใครไปเที่ยวว่าจะดูวัตถุ แล้วขยายความให้ว่าวัฒนธรรมในช่วงรุ่งเรืองอยู่เป็นอย่างไร เป็นบทเรียนที่ทำให้คนไทยได้เข้าใจว่าวัฒนธรรมอย่างนั้นเป็นคุณค่าต่อสังคมเรา มีความก้าวหน้าทางด้านจิตใจมากกว่าในปัจจุบัน ส่วนคำถามเรื่องนั้น ผมขอโอนไปให้คุณวราห์

คุณธีระนันท์ : อันนี้เป็นลูกโยนไปให้กับคนในท้องถิ่นจริงๆคือ คุณวราห์ เมื่อสักครู่คุณลุงพูดว่า ภูมิวัฒนธรรมของ “River Line” คือ วิถีสองเส้นทางน้ำ ตามที่ผมได้อ่านวรรณกรรมว่า **“ถึงคลองลวงลวง ล่องเข้าคลองเล็ก ส่วนบ้านแจ็กขายหมูอยู่อีกโข”** ย่านไหนถึงเรียกว่าคลองบางหลวง?

คุณลุงวราห์ : ตามที่ผมคุ้นเคยนะ แจ็กขายหมูเป็นแจ็กที่เข้าบ้านพระยาชลธารอยู่ ชลธาร พินิจจัย พวกชลาณุเคราะห์ ฉะนั้น วิถีชีวิตของชุมชนคนคลองบางหลวงตอนเช้า จะมีเรือขายอาหาร เรือขายหมู ขายหอย หอยพวกหอยกะพง หอยแมลงภู่ หรือเลือดหมู มีถั่วงอกหัวโต เพราะอาหารเหล่านี้สามารถนำมาประกอบอาหารง่ายๆเพื่อให้เด็กไปโรงเรียน แล้วพ่อบ้านแม่บ้านก็ได้กิน ฉะนั้น แจ็กขายหมูจึงอยู่แถวบ้านพระยาชลธาร

คุณธีระนันท์ : แถบไหนคือบ้านพระยาชลธารที่คุณลุงว่า?

คุณลุงวราห์ : บ้านพระยาชลธาร ถ้าไปวัดมอญ ถัดจากวัดมอญไปเป็นวังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ติดกับวังกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ก็เป็นบ้านชลาณุเคราะห์

คุณธีระนันท์ : เท่ากับว่าอยู่ในคลองบางหลวง ทำให้เห็นได้เลยว่าในวิถีชีวิตของคุณวราห์ ย่านที่เรียกว่าคลองบางหลวงตามวรรณกรรม “ลำนบ้านเจ๊กขายหมู่อุ๊ยอีกโง” น่าจะอยู่ในละแวกนี้

คุณลุงวราห์ : อย่างบ้านพระยาชลธารที่มีเจ๊กขายพวกหอยนะ เวลาหอยที่แกะเปลือกก็จะทิ้งลงคลอง กองเป็นภูเขาที่ได้ดูบ้าน แล้วบ้านพระยาชลธารเป็นที่ลุ่ม เป็นบางแห่ง เจ้าขนเอาเปลือกหอยแมลงภู่มามาก มีอยู่ครั้งหนึ่ง ลูกของพระยาชลธารคือ คุณแม่ ณ อยู่กรมประชาสัมพันธ์ เอาหนังสือมาขายทุกคืน ชาวบ้านเค้าไปดูหนังกลางแปลง ถ้าใครถามว่า ไปดูหนังที่ไหน ชาวบ้านจะตอบว่า “ไปดูที่เฉลิมหอย” คือ บ้านพระยาชลธาร

คุณธีระนันท์ : มาที่อาจารย์สมบัติอีกเล็กน้อย ตกลงว่าที่ไหนที่เรียกว่าคลองบางหลวง?

อาจารย์สมบัติ : เป็นปัญหามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ท่านออกปากว่า ชื่อที่เรียกมันไม่รู้ว่ามีอย่างไร บางคนบอกว่ามีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าตาก คือพวกจีนหลวงมาอยู่เป็นบริวาร เป็นพวกแปดริ้ว เถียงกันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เดี่ยวนี้ก็ยังไม่มียุติ เถียงกันไปเถียงกันมา บางคนบอกว่าบางกอกใหญ่คือคลองบางหลวง คลองบางหลวงคือคลองบางกอกใหญ่ ผมก็ไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร เดี่ยวนี้ผมก็หยุดคิดเห็น

คุณธีระนันท์ : คือลักษณะของคำตอบที่ไม่ชัดเจน ก็ปล่อยให้กาลเวลาได้ถกเถียงกันว่า ตกลงคลองบางหลวงเป็นอย่างไร คุณลุงอุรามีความเห็นอย่างไรครับ?

อาจารย์อุรา : ผมเดาเอานะ เดาจากประสบการณ์ เอาเรื่องวัฒนธรรมสักชนิดหนึ่ง ตอนที่ผมมาอยู่ที่วัดไถ้วัดมอญ คือ เจริญพาศน์ เนี่ย เรื่องของเรื่องมีวาระระหว่างสงครามโลก ผมอยู่รองเมือง ซอย ๑ ถูกลูกกระเบิด ระเบิดผมบอกพ่อว่า ไปดูที่ฝั่งธนซึ่งยังปลอดภัยไม่ถูกทำลาย และเป็นแหล่งที่น่าอยู่มาก พ่อผมเชื่อจึงมาซื้อที่ดินที่นี่ แล้วขายที่ทางรองเมือง ซอย ๑ ผมจำได้โดยที่ ผมเปลี่ยนความรู้สึกว่าที่นี้ยังเป็นชนบทมาก บ้านผมน้ำเนี่ยเข้ามาจากคลองซอยไปคลองบางหลวง มีสัตว์น้ำต่าง ๆ นานา คุณวราห์เป็นพยานได้ ที่จำจนติดตา คือ ปลาจุมพรวด พวกหอยพวกปู กุ้งน้ำใหญ่ที่เขวเดิน เราารู้สึกมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติของคลองเป็นอย่างมาก แม่น้ำในคลองบางหลวงซึ่งผมอยู่ติดกับวัด เรียกว่าเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งที่ปู่บอกว่ายู่วัดและไถ้คลอง ผู้คนเป็นมิตรกันทั้งนั้น นี่เป็นคุณสมบัติที่ดีที่จูงใจให้พ่อผมมาซื้อที่ดินที่นี่ ที่แม่น้ำคลองบางหลวงมีเรือโยงเยอะแยะในนี้ แล้วก็เรือสินค้า เป็นเรือข้าวก็มาจอดริมสองฝั่งตลอดเลย น้ำในคลองไม่ผิดกับแม่น้ำเลย คือสะอาด มีแต่สีเท่านั้น ใช้กินใช้อาบได้เลย กินก็หมายความว่าต้องกรองสักหน่อย ใช้สารส้มแกว่ง

ผู้คนเป็นมิตร ผมจำได้ว่ามีคนจีนมาทำบุญที่วัดข้างบ้านผม ระหว่างที่มาทำบุญน้ำเชื่อมมาก เค้กก็ลงเรือมาได้ สะพานเจริญพาศน์ จากน้ำที่เชื่อมทำให้เรือล่ม เสร็จแล้วเค้กก็เอาศพขึ้นมาบนวัดมอญ หลายศพที่ตาย ทั้งคนจีนคนไทย ต่อมาจากนั้นคนจีนก็ทำบุญทุกปี ที่วัดมอญทุกปี เล่าให้เห็นว่าคลองบางหลวงยังเป็นคลองจริงๆ จากบ้านผมซึ่งรถเข้าไม่ถึง จะต้องเดินออกจากตรอกถึงจะไปขึ้นที่สะพานเจริญพาศน์ เป็นโครงข่ายคลองอย่างที่จะไปออกที่ไหนก็ได้ ตรงแม่น้ำอีกฝั่งหนึ่งเป็นสวนทั้งนั้น เวลาพายเรือเข้าไป เราเก็บผลไม้กินได้ตลอด ไม่มีใครว่า ชมพู่สาแหรก ชมพู่อะไร มีสารพัด จนกระทั่งออกไปปากน้ำทางโน้น คนสมัยนั้นตั้งแต่เล็กที่ผมพบ เราไม่เคยกลัวปัญหาต่างๆที่จะมาทำร้ายเรา ไปทางไหนเค้กก็มีเมตตากับเรามาก ไปทางไหนเค้กก็ช่วยเหลือทั้งนั้น นี่เป็น “River Line” อันหนึ่ง มันเป็นวัฒนธรรมเฉพาะของที่นี่ เปรียบเทียบกับปัจจุบันต่างกันลิบลับ เราไม่สามารถจะกู้กลับมาได้ เป็นวัฒนธรรมในช่วงนั้น แต่อยากให้เรียนรู้ว่าการพัฒนาต่อไปนี้ขอให้เลิกพัฒนาเพื่อสะสมวัตถุนิยมไว้มากมาย กลับที่ว่าจะไปบูชาจิตใจของคน แนวทางนั้นจะมีประโยชน์มากมาย..บางหลวงในความเห็นของผม “หลวง” แปลว่า “ใหญ่” เพราะฉะนั้นในช่วงนั้นสังคมแต่แรกมา ตั้งแต่ตั้งกรุงธนบุรีเค้กมีหนาแน่นที่นี่หมดแล้ว เป็นชุมชนใหญ่โต คำว่าบางหลวงจะเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ก็ได้ ที่มีเชื่อมโยงกันทางบุคคลในคลองสายนี้มากมาย และมีพยานหลักฐานอีกอันคือมีไฟอยู่ก่อนเพื่อน ไฟฟ้าอยู่กลางคลอง เป็นประวัติ ผมไม่แน่ใจนะ แต่ที่ฟังมาว่าเป็นแห่งแรก แทนที่มีที่ถนนก็มีที่คลองก่อน ดวงไฟอยู่กลางแม่น้ำ คุณวราห์บอกมันมีเสาสองต้น แล้วโยงกันกลางแม่น้ำ เจ้านายขึ้นล่องด้วยเรือเป็นประจำ เข้าในวังแล้วออกมา อันนี้ผมว่าเป็นที่มาของบางหลวง

คุณธีระนันท์ : เฉพาะแค่คำว่าบางหลวงนะครับ เดี่ยวเราจะมาขยายอีกต่อ เท่าที่ฟังคุณลุงอรุณพูด ทำให้เราตั้งใจสงสัยว่า ตอนที่คุณพ่อบอก คุณพ่อก็เชื่อว่าจะมาซื้อที่ดินตรงฝั่งธนบุรี แต่ตอนนี้ปัจจุบันไม่รู้จะยังคิดเหมือนเดิมไหม เป็นหน้าที่ของคณะหุ่นละครเล็กคลองบางหลวงจะมาช่วยขยายความให้เราเข้าใจอีกทีหนึ่ง หลังจากรั้วสามลาไปแล้ว เชิญครับ